

שתי קצוות

שואל אדלר

סידור דירה והנהלת בית לרווקים לא היו מן הדברים הקלים בפריטון. בירת סיארה ליאונא לפני שלושים שנה. דרושה היתה מידה רבה של סבלנות לשאת ולתת עם קבלנים אירופיים וטרסורים מבני המקום בעניני רהיטים וסידורים פנימיים, ועל הכל עמדה הבעיה המיגעית והמסובכת של בחירת „נערים“ למשק.

בשם „נער“ היו מכנים באפריקה המערבית כל יליד שאינו לובש בגדים אירופיים, ואפילו בן שבעים הוא (זולת ראשי השבט). לכאורה היה כאן זילזול באדם, וייתכן שכניר אירופה הראשונים שסחרו את הארץ, או שהו בה מטעמי שלטון, הנהיגו את השם „נער“ מטעמי זלזול, אבל במשך הזמן ניטל עוקצו, הואיל ונתקבל על הילדים עצמם ככינוי לכל זכר בנייהם שאינו לובש בגדי נכר, וממילא נכללו בכך כל הכושים, חוץ למיעוט קטן, נער יספרם, של רופאים, עורכי דין, סוחרים אמידים, פקידים ממשלה, לבלרים, וסתם בעלי השכלה ומתאמרים להיות בעלי השכלה.

חלילה לי לפגוע בכבוד מי שהוא בין מכרי באפריקה המערבית, ואיני דורש את השם „נער“ לגנאי. עליסה בארץ הפלאות פסקה בפירוש, ובצדק, שכל מלה יש לה בדיוק אותו פירוש שהיא רוצה לתת לה.

הדשות מתפשטות במהירות מפתיעה באפריקה המערבית בכלל, ובפריטון בירת סיארה ליאונא בפרט. בן־יום עברה הריגה בכל חוגי הילידים המעונינים בכך ששני אדונים מחדש באו מתקינים דירה ויהיו זקוקים ל„נערים“ למשק ביתם. חוק הוא ולא יעבור שכל עבודות הבית במשק אירופי, כגון ניקוי חדרים, סידור מיטות, הכנת השולחן וכל עבודות המטבח — קודש הן לזכרים, היינו ל„נערים“. המין היפה הוכרח להסתפק בעבודות כביסה, ולא היתה לו דריסת רגל בתוך הדירה פנימה; פעם בשבוע היתה באה כושית שמנה ולוקחת את הכביסה לביתה, ועוד הפלייה נהגו האירופיים בנשים: הכובסות כיתר הכושיות בפריטון (חוץ לפילגשים) נכללו כולן בשם „אמא“, ואילו כל „נער“ היה ידוע בשמו הפרטי.

עדיין יושבים היינו במלון האירופי, קודם כניסתנו לדירה, וכבר התייצבו לפנינו כשני תריסרים נערים, וכל אחד מהם מכתבי המלצה בידו מאת אדוניו הקודם, אירופי שעזב את הארץ או שעקר למקום רחוק. המכתבים העידו על יושר ועל כשרון־מעשה במקצועות שונים של משק־בית, ונוסף על המכתבים העלה כל מועמד בנוסח של שיגרה תיליתילים של תשבחות לעצמו, על הצטיינות בבישול ונקיון, על אפיו המצויק, על נאמנותו וכו'. המועמדים היו כושים מכל שבטי הארץ, מאנדי, טימני, סוסה, קונג, פולאני וכו'. איש מהם לא ידע את גילו. „בן כמה אתה?“ הייתי שואל, והתשובה היתה לרוב: „אינני יודע, אדוני. אני נער מהכפר“. פעמים היה אדם בן שלושים וארבעים (לפי אומדנה) עונה: „אני נער בן עשרים, אדוני“, ותשובה זו לא היתה בה כל כוונת רמיה. שנים על שנים התרגל לענות: „אני בן עשרים, אדוני“, ולפי מיטב הכרתו מה שהיה נכון פעם אחת נשאר נכון לצמיתות. האמת, כפי הנראה, יציבה היא.

לא קל היה לבחור בין הכשרונות המרובים שהציעו את שירותם, וכולם ראויים לפי תעודותיהם ולפי עברם. בלית ברירה, ובהעדר נקודת אחיזה „אובייקטיבית“, בחרנו לפי טבעית־עין, וארבעת המועמדים המאושרים באו אותו יום לכתן פאר במשרתם החדשה. האחרים התפזרו בלא טינה ורוחם טובה עליהם, בהיותם בטוחים שבמוקדם או במאוחר ימצאו עבודה אצל אירופים מחדש באו, או עתידים לבוא בקרוב לשרת בפקידות הממשלה או בבתי המסחר הגדולים.

הטבח שלנו היה אמנה־בישול וזכה במידה רבה של עצמאות. יוצא היה לשוק הירקות ולבתי המכולת וקונה את מנות־היום, וממילא היתה לו שליטה על קופסת המעות הקטנות.

מתוך כך קנה לו מעמד נכבד בבית, והוא העריך יפה את עליונותו בין „הנערים“. הוא היה מומחה לבישול אירופי וידע לשפר את יצירותיו בתבליים מקומיים מורכבים.

אחת לשבוע היינו מזמינים אורחים לסעודת־ערב, והטבח שלנו השתמש בשעת־כושר זו להראות את כל יכולתו. מרכיב היה מאכלים טעימים בכל מיני פרפראות, מנה אחר מנה, וכתום הסעודה היה מופיע בחדר־האוכל מתוך צפיה למחמאות על הצלחתו האמנותית. והיה חוזר ונעלם מתוך חיוך של סיפוק לשמע השבחים. ככל אמן רגיש היה לבקורת ולדעת הקהל, ועם זה ידע שהוא „למעלה מכל אלה“. הוא לא היה איש־שיחה, ומעולם לא הצלחתי לעמוד על קורותיו, הוץ מפרט זה שקנה את השכלתו האמנותית בבתיים של אירופיים שונים. בדרך כלל הייתי רואה אותו רק פעם ביום, לאחר סעודת־הערב, בבואו לשמוע את פסק־הדין על מלאכתו. משונה הדבר, שלמרות בקיאותו והצלחתו בבישול אירופי, הוא עצמו מעדיף היה מאכלי ילידים, פשוטים וגסים, לרוב אורז מבושל עם מעט ירקות, כמאכל ה„נערים“ כולם.

קל מזה היה לעמוד על טיבם של שני „נערי הבית“, שבתוקף תפקידם באו במגע תדיר עם האדונים, בשבע בבוקר נזהגים היו להביא כוס תה לחדר המיטות, להכין את האמבטיה ולצחצה את הנעלים, בשמונה היו מגישים פת־שחרית בחדר־האוכל, ואחרי כן היו טורחים בניקוי כלים, עשיית המיטות ובכל עבודות הבית, ונוסף על כך היו יוצאים לשליחויות שונות בעיר לפי הצורך. עבודתם היתה קלה ועם זה מכובדת, ובקהל הילידים הקנתה להם מידה מסוימת של חשיבות. הם היו המיוחסים בעמם, בהיותם המתווכים בין התרבות האירופית ובין אותם הילידים שלא זכו לקבל אף שמץ השפעה אירופית במישרין. בין חבריהם היה כל אחד נזהג להתגנדר ולהתפאר בעשרו ובהשפעתו הרבה על „אדוניו“ הוא לעומת האדונים האחרים, ואחרי תקופה קצרה של שירות היה מזדהה לגמרי עם האינטרסים של אדוניו נותן־לחמה לא כל כך מתוך השתעבדות אלא מתוך רגש של שותפות בתהפוכות הגורל.

אחד ה„נערים“ שקרה לעצמו סאקה היה כושי גבה־קומה ורחב־כתפיים משכט הסימיני. הוא היה עכור, כלומר לא השתייך לאיסלם ולא לנצרות אפילו להלכה, אם כי לפני נזהג המקום לא היה צריך, אף לא היה יכול למעשה, לוותר על האמונות הרווחות בסביבתו בקבלו אחת משתי האמונות של עולם התרבות. בדרך כלל, צעד פורמאלי כזה אינו אלא תוספת רשות רוחנית חדשה לעתרת הרשויות המקומיות. מוזר, להוציא את אנשי המיסיון, לא העדיפו האדונים האירופיים „נער“ שקיבל עליו את הנצרות, ולא הביטו בעין יפה על ה„נערים“ הנוצרים שעלולים היו להסתלק לכמה שעות בימי חגי הכנסיה לשמוע דברי מוסר מפי רועם הרוחני ולמלא את חלל האויר בשירית־פילה. היו שרינונו אחרי ה„נערים“ האלה שאין תוכם כברם, אבל לפי דעתי לא היה יסוד לחששות אלה. היליד מבורך בכשרון אמונה, ומטבעו סבלן הוא לגבי אמונות ומוכן לקבל את כולן בבת אחת, עם כל הסתירות שביניהן, ולצרף אותן לדת־אבותיו המלמדת אותו שהכל אפשר.

סאקה שימש כמה שנים בבתי אירופיים והיה עובד מנוסה וגם חרוץ כל אימת שהייתי מסתכל בו הייתי תמה על כוח גופני עצום זה שהוא רתום לעבודות קלות כגון עשיית מיטות וניקוי כל־יבית. הוא דיבר ברהיטות ב„פיגין־אינגליש“ (אנגלית משובשת מתובלת במלים פורטוגזיות ומקומיות), הנפוצה בחוף מערב־אפריקה, ולפיכך קל היה לגלגל שיחה עמו. פעם שאלתי בשלמה בחר במקצוע זה שלו ומה הם סיכוייו. הוא גולל לפני תכנית נרחבת לעתיד לבוא: הוא יצבור סכום כסף לקנין אשה, אלא שלא ינהג כאחד הפרהחים האוילים הנושאים להם סתם בתורה נאה; הוא ישא אלמנה לא־צעירה, בעלת דוכן למימכר אורז בשוק פריטון, וינהנה מרווחת; הוא עצמו יוסיף לעבוד, יצרף פרוטה לפרוטה ויקנה לו עוד אשה, צעירה וחזקה, בת־כפרו בארץ הסימיני; לאחר נישואים אלה „ישרוף את החוזה“, היינו יתקין חלקת אדמה לחקלאות, ומובן ממילא כי אשתו השניה תעשה את כל העבודה לפי הוראותיו ולתועלתו הוא; הנוג ילך ויגדל, וברבות הימים יקנה לו אשה שלישית להיות צופיה הליכות ביתה, והפעם תהא זו נערה צעירה כאשר אהבה בפשו. מה שיהיה אחר־כך — דבר זה אינו נהיר לו, שזהו ענין לעתיד הרחוק. חייב אדם לדאוג לעצמו ולכלכל מעשיו בחשבון ובתבונה. מבחינה זו היה סאקה „נער“ יוצא מגדר הרגיל, שכן רוב חבריו למקצוע לא הטרידו עצמם בדאגות העתיד; אדם עובד ומתפרנס ורואה עולמו בשעתו, והעתיד „יסתדר“, א כך ואם אחרת.

סאָקאָה היה מסתכל בשקט בעבודה הנעשית עליידי אדוני. מתוך נסיונו הרב נמצא למד כי האירופיים עוסקים בדברים מוסלאים מתוך קלות דעת, כגון משחק הטניס, או מתוך נימוקים פרטיים שלהם. בדרך כלל עלולים הם לעשות מעשים משונים ואין לרדת לסוף דעתם. יש "שכל" כושי ויש "שכל" אירופי, ושניהם תועלתם במקומם.

ביחוד נתרשם מהעובדה שהאדונים מתעסקים בדם של בני־אדם ושל בעלי־חיים אחרים; דוקרים באצבע או באוזן, מניחים סיפה דם על גבי זכוכית, מטפלים בה ולבסוף בודקים אותה בתוך כלי משונה. בענין הדם היו לו לסאָקאָה השקפות משלו הנובעות מן "השכל" הכושי, אך לבסוף לא יכול לכבוש עוד את רוחו ושאלני אם ניתן לדעת עתידו של אדם על פי הדם, ואם נכון אני לבדוק את דמו. לאחר שנעניתי לו התחיל מהסס וחזר בו מדעתו. נמצא שהוא "ידע" כי כל הנותן מדמו לאחר, ואפילו טיפה אחת בלבד, מוסר לאחר גם את השלטון על גורלו. לשבט או לחסד, ולאחר שיקול דעת סירב להפקיד את גורלו בידי אמנם, האדון אדם טוב הוא ולא יאבה להזיק לו, ואף על פי כן...

אמונו בסאָקאָה נתערער בשל מקרה אחד, שהביאו לידי רוגז ובידחות, ואילו בלבו עורר תמיהה על השכל האירופי המשונה. תמיהה שהיתה מחולה במידה של ספקנות. זקוקים היינו לדם טרי של כבש לצרכי המעבדה. ביקשנו איפוא מסאָקאָה שילך לבית־המטבחים בעת שחיטת הצאן, היינו בשעה ארבע בבוקר, ימלא בקבוק דם טרי ויבאנו למעבדה. סאָקאָה הבטיח שהכל ייעשה כראוי, ולמחרת בבוקר בא ובקבוק דם בידו. הודינו לו על טרחתו, אך ליתר בטחון הפרשנו טיפה מן הדם לבדיקה מיקרוסקופית. מיד נמצאנו למדים כי תחת דם כבש הביא לנו סאָקאָה דם תרנגולת, ופרצנו בצחוק. אמרנו ודאי התעצל לקום עם עלות השחר, וכיון שלפי מיטב הכרתו אין להבדיל בין דם לדם, שחט תרנגולת שנועדה לסעודת ערב ומוג דמה לבקבוק: אם דם טרי דווקא מתבקש להם לאדונים המפונקים — הרי שלהם לפניהם, ואפילו הכישוף שלהם הערמומי והכל־יכול לא יצליח להבדיל בין דם לדם. כשאמרנו לו כי הסב לנו מפחד נפש, עמד על דעתו וטען בלא להגיד עפעף כי דם כבש הביא לנו. חשש היה בלבו שמא הלשין עליו אחד מחבריו למקצוע, ואם לפולמוס הרי עדותו שקולה כנגד עדותו של אחר. בכל תוקף דחה את האשמה, וגם לאחר שהסברנו לו כי בכוח המיקרוסקופ ניתן להבדיל בין דם כבש לדם תרנגולת — לא קיבל עליו את הדין. אך למחרת הביא לנו בקבוק של דם כבש כדרוש.

ה"נער" השני היה צעיר משבט המנדי והשם עלי העיד עליו כי מוסלמי הוא. לאמתו של דבר לא הכביד עליו האיסלם כלל וכלל, שכן היה בור גמור בהלכות דתו. אילו ידע את דיני האיסלם ודאי שהיה שומר אותם. שכן מטבעו בחור צייתן היה וטוב־לב. לעתים רחוקות היה מבקר במסגד ושומע תפילה מפי החזן, אך עד מהרה מצאתי כי שניהם, גם עלי וגם החזן, אינם שומעים את שפת התפילות. הרגשה עמומה קיננה בו כי הביקור במסגד משפיע לטובה ומביא תועלת.

כל חוקרי אפריקה המערבית שאינם בעלי פניות (וביחוד וינווד ריד, מחבר הספר הקלאסי "עינויי האדם") מעידים כאחד כי האיסלם הביא ברכה רבה לילידים שבאו לחסות בצלו. הוא כונן את ראשוני צעדיהם מפראות קמאית אל תרבות מאירה ומלבבת, והוא הולם את חייהם הכל־כליים והחברתיים באשר הוא מתיר ריבוי נשים. אבל עלי שלנו, שגדל בחברה קמאית הניזונית רק מתורה שבעל פה, מסורת עכו"ם, הרחק ממרכזי האיסלם, לא זכה ליהנות מזוויה של אמונת מוחמד. מאידך גיסא בקי היה בכל הדעות והאמונות שהתהלכו בסביבתו והיה כפוף להן.

בניגוד לסאָקאָה היה עלי ממעט בדיבור ומסתפק בהן ולא, אולי משום שלא שלט כחברו בעגה האנגלית הנהוגה, ואולי משום שמטבעו שתקן היה. למראית־עין שררו יחסים טובים בין סאָקאָה ועלי, כיאות בין חברים לאומנות. תחילה מתארים היו על הזכות לשמש את השולחן בשעת סעודה, ולהגיש משקאות לאורחים לעת ערב, — תפקידים נכבדים כשהם לעצמם וטובים לעליה בשלבי המקצוע, אך גם בענין זה באו לכלל הסכם לשרת הליפות.

משק־הבית התנהל כשורה במשך כמה חדשים, אך יום אחד כשהורנו מן העיר לדירתנו מצאנו את סאָקִי ועלי מתגוללים על הרצפה ונאבקים לחיים ולמוות. לאחר שהפרדנו ביניהם עמדו על רגליהם, בגדיהם קרועים ופיהם פעור ומרוב התרגשות לא יכלו להשמיע הגה. לאחר

שעה קלה הכריו עלי בקול ילל כי סאקה „גידף את אמו“. מתוך כך נתחוויר כל הענין, שכן גידוף־האם עלבון חמור הוא ביותר. יכול אדם להאשים את חברו במעשי מרמה, בנזיבה, וכיוצא בזה מן הפשעים, וחבירו לא יגיב על כך אלא בהאשמות שכנגד, אבל גידוף־האם אין לו כפרה בעיני „נער“ המכבד את עצמו, וכמוהו כתקיעת שופר־מלחמה. גם אילו חפצנו, לברר את סיבות התיגרה לא היינו מוצאים ידינו ורגלינו במערבולת התלונוט משני הצדדים, ולפיכך שילחנו את שניהם לביתם ופקדנו עליהם להתיצב מחר לעבודה. פני שניהם אורו לשמע הפקודה; מכל מקום לא יקפחו את משרותיהם. למחרת בבוקר התיצב עלי לפני ומסר לי מכתב כתוב באותיות דפוס ובאנגלית רצוצה. את המכתב שמרתי עמי ימים רבים. חז לשונו:

אדוני הנכבד,

אתה אבי ואמי ובלעדיך אין לי כלום בפריטון. אני נער מאנדי בין טימנים והם רודפים אותי. סאקה גידף את אמי. הוא גם שכר מכשף לשים עלי דו־ידיו (פישוף, עי־רעה). צוה עליו להפסיק. עבדך הנאמן עלי.

עלי לא ידע קרוא וכתוב ונתברר ששכר לו את אחד הכתבנים מבני המקום הסובבים בשוק על יד בית המשפט, ומתפרנסים מכתובת בקשות בשביל הילדים האנאלפתיים. ה„תוכן“ היה מאת עלי, ואילו הסגנון מעשה ידי מומחה למכתבי בקשה ששמו הלך לפניו. קראנו לעלי ולסאקה, לכל אחד בפני עצמו ולשניהם יחד. לא היה בדעתנו לפטר אותם, אך הסברנו להם שהם מחוייבים להתפייס, שאם לא כן נפטר את שניהם. אימת הפיטורים נפלה עליהם, לא כל כך בשל חוסר עבודה אלא בשל הפגימה שייפגם מעמדם החברותי בקהל „הנערים“. בשיחה פרטית הבטיח סאקה בהנצדקו שהוא לא שש דו־ידיו על עלי, ואף על פי שלמדנו מפי הנסיון שסאקה עלול לשקר קיבלנו את דיברתו כבוד בענין חשוב זה. החיים שבו למסלולם, ואם כי בתוך־תוכם נטרו איבה זה לזה, ידעו גם סאקה וגם עלי להתגבר על רגשותיהם ועבדו בצוותא בלא הפרעות. לאחר כמה חדשים נתפרדה החבילה: עלי המסכן נסתבך במעשה אלימות והקדיח תבשילו בעיני המשטרה. אני בטוח הייתי שנתפס למעשה בריונות בלי כוונה תחילה, אף על פי כן אי אפשר היה להניח אותו במשרתו, אם כי העדפתי אותו על סאקה שעלה עליו בשכל ובנסיין. עלי יצא את העיר, וכפי הנראה חזר לכפר מולדתו בארץ המאנדי. הוא הלך באשר הלך ועקבותיו נעלמו. „נער“ אחר ירש את מקומו, וסאקה הוסיף לכהן במשרתו וגם עלה לדרגת „נער ראשי“.

ב.

אותו יום שפרצה התיגרה בין סאקה ועלי יום מבהיל היה. נשתנו סדרי הבית, ונדמה היה שחסר איזה דבר. כל כך התרגלנו לשני ה„נערים“ עד שהפכו לחלק קבוע מהמציאות האופפת אותנו, והעדרם עשה רושם. כל סטיה מהרגיל מדריכה את המנוחה, ביחוד לאחר שעות עבודה, וברור היה לי שעלי לצאת אותו ערב לאחת המסעדות לשם שיחה וסעודה במסיבת מכרים. מנהל המעבדה שלנו הוזמן לסעודה רשמית בבית המושל, ולא הפצתי להישאר לבדי בבית אחרי טרדות היום. עם שקיעת החמה יצאתי לטייל בחצות העיר, הגעתי למסעדה שוויצארית שהיתה חביבה על האירופיים והזמנתי ארוחת־ערב. למולי ישב העורך דין, מר מ., אחד מחצי תריסר בעלי השכלה גבוהה שבין הכושים בפריטון בימים ההם. כיון שהיינו שנינו בודדים ותאביר שיחה הקרבנו כסא לכסא וסעדנו יחד. סיפרתי לו על מאורעות היום, החל בתיגרה שנפלה בין שני ה„נערים“, הוא לא נתרשם מכך ואמר שזה ענין של מה־בכר, ענין שכיח ואופייני למקום. הוא הסב את השיחה אל לונדון המעטירה ושנות לימודיו שבילה ביענמים בתוכה. עד מה מתגעגע הוא לונדון. הרי יש שם כל מה שהלב חומד. ספרות ואמנות, תנועות מענינות, תיאטרון, ועל הכל — אוכלוסיה תרבותית ואדיבה, ואיזו רמה מקצועית! אמנם אירעו לו מקרים אחדים בלתי נעמים: סרבו לאכסן אותו במלון פלוני, או לשמש אותו במסעדה אלמונית, אבל כל זה כאין וכאפס הוא לעומת מעשי חסד לאין ספור שנהנה מהם במשך ארבע

שנות לימודיו. הרי העם האנגלי היושב בארצו שונה הוא בתכלית מן הפקידות האנגלית שבמושבות. קשה להאמין שאלה ואלה מהומר אחד קורצו. אין לו ידידים ביניהם בפריטון, כלומר יש יחסי נימוס הדדי, אך לא ידידות-נפש, ואילו בלונדון היו לו הרבה ידידים, דווקא בין חוגי המשכילים. הוא הנמיך קולו וסיפר לו שבהיותו תלמיד נתאהב בנערה אנגלית, מורה בבית ספר עממי, אך לאחר התלבטות קשה משך ידו ממנה. הוא מתנגד לנישואי-תערובת אך ורק מפני שילדים מולאטים נדונים להפליה. ואין להתווכח על כך; העולם הוא רע והוא לא ישנה אותו. הוא גופא מוכן ומזומן לסבול על השקפותיו, אם יש צורך לסבול, אבל אין הוא מוכן להפקיר ילדים לגורל המזומן למולאטים. אין לו על מה להתאונן. היחס החברותי המשפטי לכושים במערב-אפריקה הבריטית רחוק הוא מלהיות אידיאלי, אבל טוב הוא לאיך ערוך מאשר במזרח-אפריקה ובדרומה. „הרי אני סועד יחד אתך ליד שולחן אחד, ודבר כזה לא ישוער בדרום אפריקה או במזרח אפריקה“. הנה הוא משמש יועץ משפטי לכמה חברות מסחר אירופיות גדולות, מופיע בבית הדין ומתפרנס יפה, וכל זה מן הנמנע הוא, כמובן, במושבות אחרות. אמנם ברור לו שאין כאן מקרה מיוחד של אהבת-אדם ודימוקראטיה סתם. הסיבה מהוורת למדי: האירופיים שוהים באפריקה המערבית, אבל אין מתיישבים בה ישיבת קבע; האקלים קשה מדי ותנאי החיים אינם נוחים להם; אין איש מהם עמלה על דעתו לבלות כאן את כל ימיו ולגדל משפחה; הסוחר אץ להתעשר ולברוח, והפקיד מצפה בכליון עינים לגמר-שירותו ולקיצבה שנתית דשנה באנגליה. ולכן אין טעם לחוקי הפליה, זולת, כמובן, הדגשת הריבונות האירופית בצורה מנומסת. אם ישתנו התנאים בשל נסיבות בלתי צפויות מראש ייתכן כי ינהגו בנו כדרך שנוהגים בכושים ביתר המושבות. לפי שעה אין עורכי דין אירופיים מצויים בפריטון, ולפיכך יש כר נרחב לי ולחברי, אפס כי אין לנו דריסת רגל במשרות הגבוהות בבתי הדין. אבל אין זה חשוב ביותר.

אדם בעל תרבות חייב להבין, ולא קשה להבין, אדם מן השוק דן בעיקר לפי מראית-עין. ואין דבר בולט לעין יותר מצבע עור וקלסטר-פנים. על סמך זה נולדים משפטי-קדם, וקבוצות בעלי השפעה וכות יודעות יפה לנצל את המשפטים האלה לתועלתם התמריית — כגון שיעבוד הכושים בכל מקום באפריקה הנוח להתיישבות אירופית. מובן שמגבבים תיליתילים של נימוקים מוסריים מדומים, כגון הדאגה לעמים מפגרים, הצורך לפתח שטחים בלתי מעובדים וכר, וכר, אפשר יבוא יום ומשפטי-קדם אלה בענין הכושים ייפסקו ויהיו לנחלת העבר, כמו אכילת בשר-אדם או סחר-העבדים, — ואפשר לא יבוא. אדם שגר בלונדון הרי הוא רחוק מכל הדברים האלה. יכול הוא לבחור בחברה לפי טעמו. האקלים הרוחני שונה לגמרי, והוא מחזיר לאיש כמוהו את אמונתו באדם. אפשר למתוח בקורת על כמה וכמה תופעות בקרב האנשים הטובים ביותר, למשל, היחס הלבבי מדי אל בני אדם כמותו. לא ברי לו אם זה פיצוי או שוחד למצפון בעד עוול שבמהקיי האימפריה, או איזו גישה מיוחדת מתוך אמונה או תקווה שיש ללמוד דבר-מה מיוחד מבני גזע זר, כושים, סינים או הודים. הללו שם אינם מאמינים, או אינם רוצים להאמין, שאין להם מה ללמוד מאנשים כמותו. בלונדון התחילו מתעניינים באמנות הילידים במערב-אפריקה, ולא מבחינה אנתרופולוגית, המצדקת כשהיא לעצמה, אלא מבחינה אמנותית דווקא.

סיפרתי לו שרכשתי שתי מסכות-עץ אפריקניות והן מוצאות חן בעיני מבחינה אמנותית דווקא, אף על פי שאינני בקי באמנות. מבחינה אנתרופולוגית אין להן כל ערך בעיני, הואיל ואינני אנתרופולוג. על כך העיר שגישתי גישה מוטעית היא, אף יליד נבער ביותר, ואפילו החרש שיצר אותן, לא ימצא סיפוק אמנותי במסכת אלה. היליד בכלל אינו מבקש סיפוק אמנותי. צא לכפרים הרחק מן החוף ולא תמצא בהם אף גינת נוי אחת. רעיון האמנות לשם אמנות הוא פרי התרבות והעיון, והוא זר לגמרי לעמים קמאים. המסכות שאתה ואחרים, שהם מומחים ממך, מעריצים אותן — לא לצרכי אמנות נוצרו; הן קשורות בפולחן השדים ו„במנגנון“ הפיוס העשוי להטות את לבם להסד. ראיתי תערוכת פסלים של פסל מודרני בלונדון הצטערתי מאד בראותי אותו מתקה את אמנות הילידים. אותו פסל אינו יכול להרגיש כדרך שמרגישים ילידי אפריקה המערבית, ואסור לו שילך בדרכיהם בפיסול. לו היה מקבל עליו את השקפותיהם היה נעשה מגוהך. יש כאן הונאת רבים והונאת עצמו, או —

שעות יסודית. אסור ליצור רומאנטיקה מזויפת. היליד ריאליסטן מובתק הוא, ואינו עושה דבר וחצי דבר ללא נימוק גשמי. כשאתה רואה ילד יושב שעות על שעות בפתח ביתו בלי גוע — ייתכן שאתה נזכר בפסל הידוע של רודאן, „בעל מחשבות“. נדמה לך שבחור זה הוגה בכבשונו של עולם; לא מיניה ולא מקצתיה. או שאין הוא חושב כלל, או שהוא חושב על דברים שבלונים וגשמיים מאד. אין ללמוד דבר והצידבר מן הילידים נטולי-התרבות. יש ללמוד וללמוד על אודותיהם, אבל לא מהם. אין רומאנטיקה בילידים בני-בלי-תרבות, אפילו לפי המשוג „רומאנטי“ המקובל אצלכם. אני עורך דין כאן. ראיתי הרבה משפטים בענייני אישות, אבל כמעט שלא נזדמן לי משפט על רקע רומאנטי. תאוות-בשרים סתם אינה רומאנטיקה. שמעתי רק מקרה אחד של התאבדות מטעמי אהבה נכזבת. היליד קונה את הכלה, ואביה מוכר אותה. אינני כופר באפשרות של חיבת האב לבתו, ובכל זאת הוא נזהג כמנהג המקום ומוכר אותה. מחיר אשה כיום הוא חמש לירות, לפני שלושים שנה היה המחיר שלושה שילינגים ומחצה; המחיר השתנה, אך המושגים עדיין לא נשתנו. אמרתי לו שלפי דעתי מותח הוא בקורת קשה מדי על חלק גדול מבני עמנו. אמר לי שאין הוא מותח בקורת כלל וכלל; אין הוא אלא מציין עובדות; הוא אוהב את עמו ואינו פוסל אותו, ולדעתו לא אמר דבר לגנותו.

תגובותיהם והתנהגותם של הילידים אופייניות הן לכל בני אדם קמאים בלי הבדל גזע. אין כאן דבר שאין לשנותו בתנאים מתאימים. פקידים קולוניאליים גבוהים הביעו את הדעה שהלך-רוחם של הילידים קבוע הוא, ואין לתתור אל שינויים ניכרים בזמננו, ואפילו בעתיד הרחוק. הם (הילידים) עמדו בהתפתחותם ואין להזיזם. פקידים אלה מסתייעים בהשקפות הפילוסוף הצרפתי לוי-בריל, הפוסק שהילידים עומדי בדרגת טרום-הגיון, לאמור אינם מקשרים מאורעות לטי היחס בין סיבה ומטובב. השערה זו נוחה מאד למתיישבים אירופיים, שיש בדעתם לגשל ילדים מאדמותיהם, לשעבדם ולהצדיק את החוקים שהם מחוקקים „למען“ המסכנים. ייתכן בלוי-בריל משלה עצמו ומתברך בנפשו בחידוש מדעי חשוב. האמת היא שהיליד נטולי-התרבות הוא הגיוני בהחלט, ואולי אף הגיוני מדי, כיון שהוא מביא את ההגיון עד בורכא. אם רק תסכים להנחותי על שדים ורוחות-כסף ועין רעה, הנחות שלפי דעתו הן מבוססות על יסוד מוצק של עובדות קיימות, אין מפלט ממסקנותיו. הגיונו משוכלל ומנגנון מחשבתו אינו שונה מזה שלי, שלך, או של לוי-בריל. אין כאן שאלה של התפתחות ביולוגית; מבחינה ביולוגית אנו עומדים כולנו באותה דרגה. יש רק בעיה של הנחות-אב, והנחותיו של היליד שונות לחלוטין מהנחות בני-תרבות, אבל אותו מנגנון מחשבה מפעיל את כולנו. ובה אני רואה את התקוה לעתיד לבוא. אינני תועמלן לבני גזעי, ואינני מתכוון לפעול בכיוון זה. בכלל אינני איש-מלחמה. דברים הרבה אינם מוצאים הן בעיני במערב-אפריקה, ואני לא אשתדל לשנותם. אבל אני חולם על כך נרחב לפעולותי ועל ביטול כל הגבלות נגדי, ייתכן שאעתיק מושבי מכאן, ואתיישב בחבש, זה המקום היחידי בכל אפריקה שאין בו שלטון אירופי בעל הפליות כלפי אנשים כמוני. אולי אסע למצרים, ואולי אשאר כאן.

נדמה היה לי ששיחתנו לובשת רצינות יתר, שמחתי כשהופסקה על ידי מפרים שנכנסו והצטרפו אלינו בלגימה קלה. עברנו לשיחת היום, כלומר מזג האוויר, חדשות, בדיחות על ההווי של פריטון, האופנה האחרונה באנגליה, וכן דברי רכיל על נכבדי המושבה. בשעה מאוחרת חזרתי לדירתו.

האמת ניתנה להאמר, לא התעמקתי במידה מספקת בבעיות אפריקה גם בזמן שהותי בה, ועל אחת כמה וכמה לאחר שעזבתי. בשבתי שם הייתי שקוע בעבודתי, ובצאתי משם נתפסתי לדאגות אחרות. מאורעות מסוימים, כגון „הקרב“ ההיסטורי בין סאקה ועלי, נחרתו בזכרוני, ומדי פעם אני הוגה בהם. מה קרה לסאקה ברבות הימים? כלום הצליח לבצע את תכניתו הכלכלית המרקיעה? ומה עלתה לו לעלי הביש-גדא? איך הסתדר בארץ המאגרי? האם העתיק ידידי העורך-דין את מושבו לחבש או למצרים? אני מקוה שלא.